

Trädgårdsarkeologi i Rosendals slottspark

Arkeologisk utredning

PM Arkeologerna 4:2019

Karin Lindeblad, Ann-Mari Hållans Stenholm & Jens Heimdahl

Innehåll

Inledning	4
Kulturhistorisk bakgrund.....	4
Bernadottes lustpark	5
Frågeställningar, metod och genomförande	6
Resultat	8
Rosendalsängen.....	8
Sittplats och gångväg	9
Plantering och gångvägar	11
Vid Drottningens paviljong	13
Slottskullen och Gårdsplanen.....	13
Promenadparken	16
Rosendalsbacken	18
Fyndmaterial	19
Arkeobotanisk analys	20
Sammanfattning.....	21
Förslag till vidare insatser	23
Referenser	23
Historiska kartor	24
Administrativa uppgifter.....	24

Arkeologerna, Statens historiska museer

Kontakt: 010/480 80 00

info@arkeologerna.com

www.arkeologerna.com

Omslagsbild: Ett av schakten vid utredningen togs upp vid porfyrurnan, bakom slottsbyggnaden. Foto: Arkeologerna.

Figur 1 Djurgården i Stockholm. Undersökningsområdet markerat med en lila cirkel.
Grafik: Arkeologerna.

Inledning

Under åtta dagar i maj 2019 genomförde Karin Lindeblad, Ann-Mari Hållans Stenholm och John Hamilton, Arkeologerna vid Statens historiska museer (SHM), en arkeologisk utredning i Rosendals slottspark på Djurgården i Stockholm. Länsstyrelsen i Stockholms län har informerats om utredningen.

Den arkeologiska utredningen utfördes på uppdrag av Nivå Landskapsarkitektur AB (Nivå), som i sin tur har fått i uppdrag av Kungl. Djurgårdens förvaltning (KDF) att utarbeta ett parkprogram inför en kommande restaurering av parken. Utredningen syftade till att öka kunskapen om den historiska parken mellan åren 1817 och 1907. Fokus har legat på att lokalisera och undersöka gångvägar, gårdsplaner, sittplatser och planteringar.

Den arkeologiska utredningen genomfördes i tre delar av parken:

- Rosendalsängen (*Pleasure ground*)
- Slottskullen och Gårdsplanen
- Promenadparken och Rosendalsbacken

Figur 2 Utsnitt en karta över Djurgården från år 1696, renoverad 1779. Under denna period användes det aktuella området som kunglig jaktpark. På kartan syns jaktstjärnan på Stora Jakten och nordväst om denna Rosendals äng. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Kulturhistorisk bakgrund

Djurgården, som tidigare kallades Valmundsön, ligger i inloppet till det medeltida och tidigmoderna Stockholm. Det aktuella området ligger på norra delen av Djurgården, där de äldsta lämningarna efter mänskligt brukande är ett gravfält med åtta synliga gravar från yngre järnålder (fornlämningsnummer Stockholm 8:1; Tollin 2017:48ff).

Gravfältet ligger exponerat mot vattnet, cirka 700 meter från Rosendals slott (figur 4). En av gravarna undersöktes på 1930-talet och gravformen tillsammans med föremålen visar att det var i bruk under vikingatiden (cirka 800 - 1050 e Kr). Under denna period låg oftast bebyggelsen i nära anslutning till gravfälten, vilket gör att gravfältet indirekt är ett belägg för den äldsta kända bebyggelsen på denna del av Djurgården, även om platsen för gården inte är känd.

Under 1200-och 1300-talen ägdes Valmundsön bland annat av ärkebiskopen i Uppsala, Klara kloster och från mitten av 1400-talet och framåt av kronan. Under Johan III tid inrättades en mindre djurgård på öns västra delar. År 1671 beslutade Karl XI att jaktparken på Djurgården skulle vara direkt under kungens dispositionsrätt (Tollin 2017:50, 95).

Under Gustav III:s regeringstid minskade intresset för jaktparken och delar av Djurgården uppläts till personer i kungens krets. År 1791 gavs Georg Johan de Besche besittningsrätt till jägarbostället Rosendal, vars bebyggelse låg på en markant höjd i kanten av en dalgång. Rosendal bytte därefter ägare några gånger men behöll sin karaktär som sommarnöje fram till 1803, när grosshandlare Hans Niclas Schwan omvandlade platsen till en lantegendom med huvudbyggnad, trädgårdsbyggnad, tobakslada, fähus mm (Laine 2003:27ff).

Figur 3 Utsnitt ur karta från år 1805. Väster om huvudbyggnaden syns Promenadparken och söder om byggnaden finns en stor nyttoträdgård markerad. Stockholmskällan.

Bernadottes lustpark

År 1817 köpte kronprins Karl Johan Rosendal. Söder om huvudbyggnaden låg då en stor nyttoträdgård med bland annat en tobaksplantage. Direkt efter köpet påbörjades en storskalig omvandling av platsen till ett kungligt sommarnöje. Bergspartier sprängdes bort, nya träd planterades och nya gång- och körvägar anlades. Samtidigt planterades blommor och buskar i den gamla nyttoträdgården framför huvudbyggnaden. Vid anläggningens södra infart anlades en park med lusthus (Nolin 2003:258 ff).

Huvudbyggnaden från 1700-talet brann ner till grunden 1819 och den nya byggnaden placerades ett stycke längre söderut. Samtidigt påbörjades anläggandet av en helt ny park av ett annat slag, bland annat med en stor gräsplan, en *Pelouse*, söder om den nya huvudbyggnaden. På platsen för den nedbrunna byggnaden placerades en mycket stor porfyrurna med planteringar omkring. Så småningom anlades en ny parkdel öster om huvudbyggnaden, en *Pleasure ground*, på Rosendalsängen och den äldre Promenadparken väster om huvudbyggnaden utökades och omgestaltades.

Efter Karl XIV Johans död år 1844 fick Oskar I och Joseфина större inflytande över Rosendals slott, där de bland annat uppförde en vinterträdgård, växthus med mera på Rosendalsterrassen. År 1861, beslutade Joseфина att arrendera ut trädgården till Svenska Trädgårdsföreningen, som sedan arrenderade den fram till 1911. Då övertogs trädgården av KDF och samma år beslutades att slottet skulle bli museum (Nolin 2003:271ff).

Frageställningar, metod och genomförande

Inför utredningen ställdes följande frågor:

- Hur har gångvägarna i de olika parkdelarna varit utformade med avseende på bredd, uppbyggnad och ytskikt?
- Hur har ytan framför Rosendals slott varit utformad med avseende på uppbyggnad och ytskikt?
- Hur har buskplanteringarna i gräsytan söder om slottet (*Pelousen*) varit utformade, uppbyggnad och omfattning?
- Hur har planteringen i Promenadparken varit uppbyggd?
- Hur har tapetgruppen och den omgivande planteringen kring porfyrurnan varit utformad?
- Finns det rester efter paviljongens grundläggning i Lusthusparken?

Vid utredningen använde vi oss av en arkeologisk metod som är särskilt anpassad för trädgårdslämningar (jmf Lindeblad & Nordström 2015).

Inför undersökningen rektifierades ett urval av de historiska kartor som tagits fram och bearbetats av Nivå. De lades sedan in i ett GIS program tillsammans med resultaten från den tidigare utförda markradarundersökningen, som tolkats och bearbetats av Pär Karlsson, Astacus.

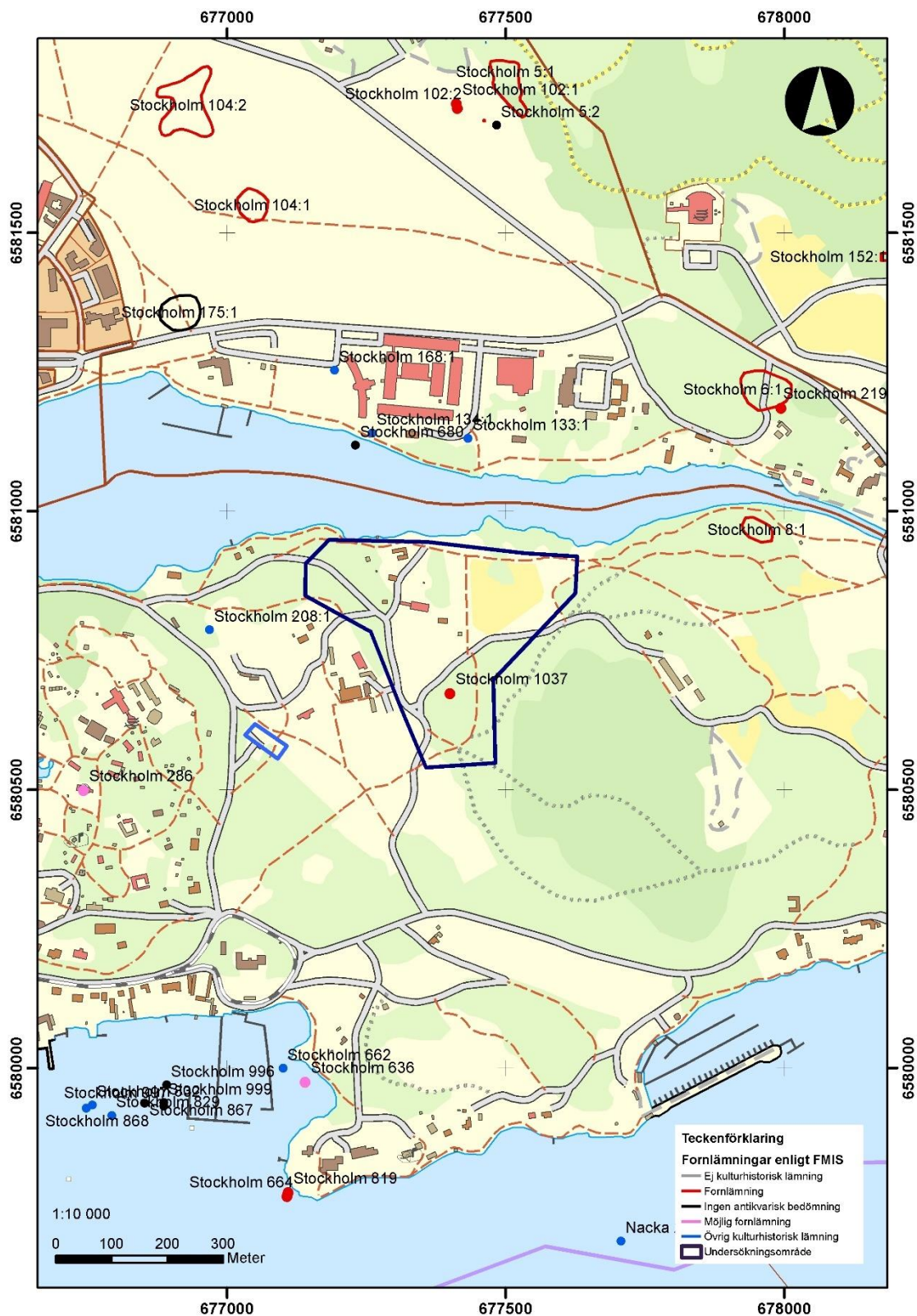
Vid fältarbetet placerades schakten sedan i samråd med KDF och Nivå. Arbetssättet innebar att nya frågeställningar tillkom och att det efter diskussioner inte togs upp några schakt i *Pelousen* och Lusthusparken.

Redan tidigt under arbetet stod det klart att den historiska kartan från 1834 överensstämde bäst med avseende på gångvägarnas läge med resultaten från markradarundersökningen samt de synliga historiska parkelementen. Kartan används därför som underlag i den följande texten.

Tio schakt togs upp vid fältarbetet, med en sammanlagd yta på knappt 150 m² (figur 5). Dessutom mättes ett urval av de sittplatser och planteringar som är synliga i terrängen in.

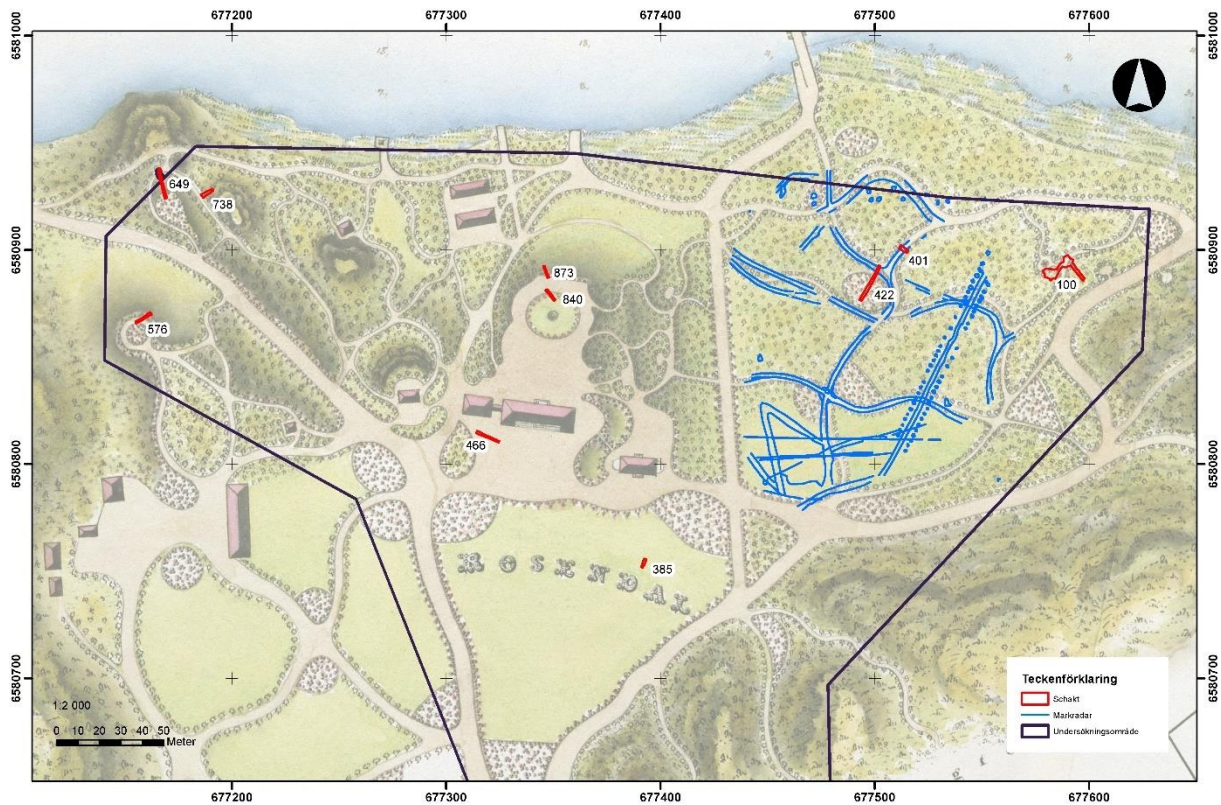
Schakten placerades med utgångspunkt i frågeställningarna, mot bakgrund av de historiska kartorna och med hänsyn till den befintliga växtligheten.

Med hjälp av grävmaskin schaktade vi ner till bevarade lämningar, som överlag låg nära dagens markyta, på ett djup av omkring 0,1 - 0,15 meter. Gångvägarna, sittplatserna och de övriga lämningarna togs endast fram i plan i överytan och ligger därmed kvar.

Figur 4 Mellersta delen av Djurgården med undersökningsområdet och fornlämningar markerade. Öster om det aktuella området finns ett gravfält från yngre järnålder (Stockholm 8:1). Grafik: Arkeologerna.

Under fältarbetet avsöktes lämningarna med metalldetektor, materialprov togs på gångvägarnas beläggning och i de fossila odlingslagren togs prov för arkeobotanisk analys. Samtliga schakt (OS), lager (SL), stenkonstruktioner (SS), nedgrävningar (SN) och fynd (F) mättes in med RTK GPS eller totalstation samt fotograferades. De enskilda lämningarna beskrevs därefter på särskilda blanketter. All data överfördes och bearbetades därefter i programmet Intrasis. Fynden samlades in och relaterades till respektive lämning och har sedan registreras i samma program. När projektet är avslutat arkiveras Intrasisprojektet på Historiska museet i Stockholm.

Figur 5 Karta över Rosendals slott och slottspark från 1834. På kartan har samtliga schakt som togs upp vid den arkeologiska utredningen markerats. Även resultaten från Astacus AB:s markradarundersökning i Rosendalängen har lagts in. Grafik: Arkeologerna.

Resultat

Rosendalsängen

Denna del av den historiska parken används idag som beteshage och saknar i stort sett helt parkkaraktär. Terrängen är tämligen flack, med ett par naturliga höjdparter. Flera av dem har använts som planteringar och sittplatser enligt kartan från 1834 (figur 5).

Inom stora delar av Rosendalsängen har en markradarundersökning genomförts, som med stor tydlighet visar de äldre gångvägarnas placering. På ett övergripande plan har deras läge en god samstämmighet med kartan från 1834 (figur 5).

I parkens nordöstra del finns tre sittplatser markerade på kartan från 1834. Detta område omfattades inte av markradarundersökningen.

De tre sittplatserna har legat på rad i ett naturligt höjdparti, med ett inbördes avstånd på cirka 20 meter. De två östligaste sittplatserna har ingångar från vägen medan den tredje, som har markerats med ett tak (paviljong?) har haft sin ingång via gångvägar i parken.

De två sittplatserna vid vägen är synliga i terrängen idag. Den västra av dessa undersöktes med ett schakt medan den andra endast mättes in (ST819).

Sittplatsen öster om vägen syns som en 4 x 3,5 meter rund förhöjning i markytan, med en plan överyta. Den västra sidan är skada av ett vägdike. I markytan syns en knappt 2x2 meter stor cirkel med kantiga stenar, som är upp till 0,6 meter stora.

Den tredje sittplatsen, som är markerad med ett tak på kartan, har inte lämnat några spår i dagens markyta.

Figur 6 Rosendalsängen används idag som betesmark. Sittplatserna som finns med på kartan från 1834 har legat längst bak i bild, vid grävmaskinen. Foto: Arkeologerna.

Sittplats och gångväg

Schakt 100

Sittplatsen väster om vägen har en plan, något oval överyta och är cirka 6x7 meter stor. I markytan syns större stenar både kantiga sprängstenar och naturstenar, upp till 0,7 meter stora, lagda med en plan sida uppåt.

Vid undersökningen drogs ett schakt från den plana ytan ner mot den grusgång som finns markerad på kartan från 1834. Schaktet utvidgades sedan, i syfte att försöka lokalisera platsen för paviljongen.

Undersökningen visar att när sittplatsen anlades har den naturliga terrängen omformats genom att den övre ytan har planats av och belagts med en stenpackning, mellan stenarna fanns fläckar med gul lera (SS356). Stenmaterialet består både av sprängsten och natursten och är upp till 0,7 meter stora.

Figur 7 Plan över schakt 100 med 1834 års karta som bakgrund. På kartan har sittplatsen väster om vägen samt de arkeologiska objekten markerats.

Nedänför den plana ytan har slänten belagts med en knappt 2 meter bred lerpackning, med inblandning av odlingsjord (SL350). Möjligen har detta parti varit en plantering, med växter som har ramat in sittplatsen.

Den nedersta delen av slänten är belagd med en 2,20 meter bred stenläggning (SS341). Stenmaterialet är mellan 0,15 - 0,45 meter stort och ojämnt lagt, vilket tyder på att det har varit övertäckt med jord. Mellan stenarna fanns skärvor av planteringskrukor, flintgods, buteljglas mm, föremål som kan dateras till 1800-talet.

Drygt 2,5 meter norr om sittplatsen lokaliserades en av parkens gångvägar (SL200). I den nordöstra delen togs gångvägens båda sidor fram, i övrigt följde vi bara den norra kanten. Gångvägen har i detta parti varit svagt S-formad i plan. Den har varit mellan 1,8 och 1,9 meter bred, vilket ungefär motsvarar 3 alnar. Beläggningen bestod av ett upp till 0,06 meter tjockt, gulbrunt moränggrus i fraktionerna 2 mm-20 mm. Gruset hade en något välvd överyta och har lagts direkt på den naturliga markytan, grågul silt.

Direkt nordväst om gångvägen undersökte vi två stenfundament (SS240, 286), som var placerade på ett avstånd på 6,75 meter från varandra. Stenarna var kantiga och två av dem hade borrhål. Möjligen har fundamenten markerat ingången till den sittplats som kan tolkas som en paviljong. Ett annat alternativ till paviljongens läge är direkt väster om schakt 100 (figur 7).

Vid metalldetekteringen gjordes fynd av ett mynt från 1600-talet vid det norra stenfundamentet. Myntet var i dåligt skick och svårt att bestämma men är troligen präglad mellan 1630 och 1660.

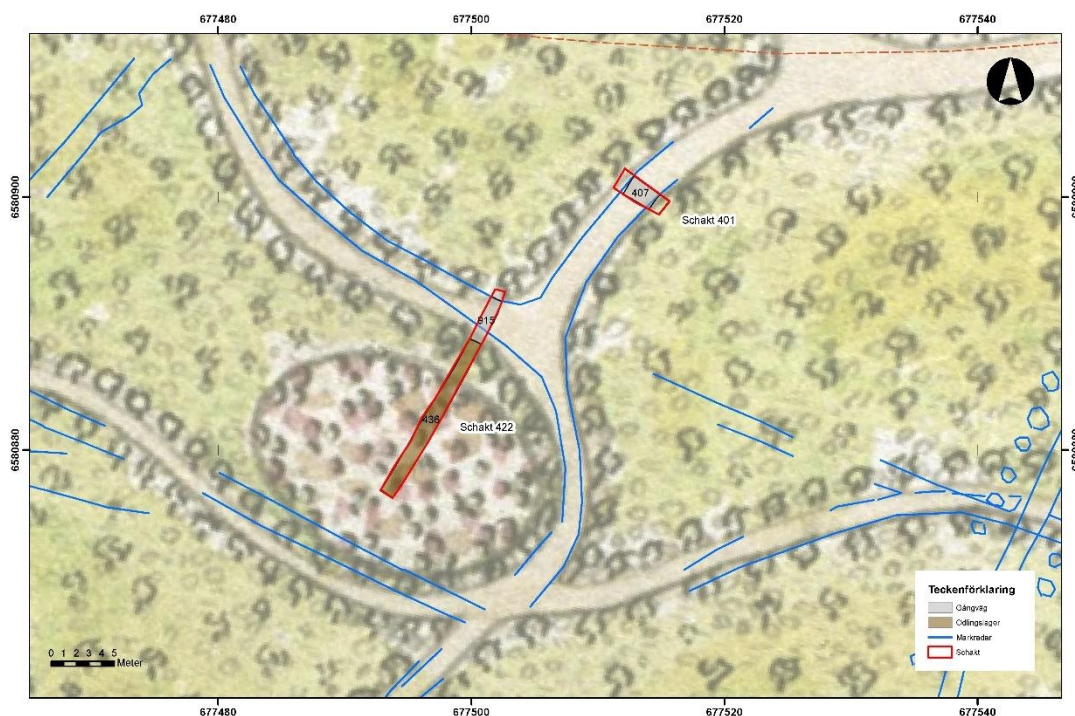
Figur 8 Sittplatsen väster om vägen i Rosendalsängen. Mellan den och stenfundamentet i förgrunden (SS 240) syns den grusbelagda gångvägen (SL200). Foto mot sydost: Arkeologerna.

Plantering och gångvägar Schakt 401, 422

I parkens västra del finns ett naturligt höjdparti, där det enligt 1834 års karta har anlagts en drygt 300 m² stor plantering i krönläget. Norr om planteringen finns gångvägar markerade både på kartan och i markradarundersökningen.

Vid undersökningen togs ett schakt upp från höjdens krön och vidare ned mot gångvägen samt ett schakt genom en av gångvägarna längre norrut. Undersökningen visar att det fanns ett fossilt odlingslager i den tidigare planteringen (SL436). Lagret var upp till 0,10 meter tjockt och tunnade ut i slänten mot norr. I lagret fanns skärvor av flintgods, buteljglas, planteringskruka samt ett mynt från 1905. Vid metalledetekteringen hittades även ett silvermynt från år 1676 här.

I direkt anslutning till det fossila odlingslagrets norra kant identifierades en gångväg (SL915). Den har varit cirka 3,6 meter bred och på kartan från 1834 syns att detta parti är brett på grund av att flera gångvägar möts just här. Gångvägen har varit belagd med ett upp till 0,05 meter tjockt gulgrått grus. Kornstorleken varierar mellan 2 mm – 30 mm. Gruset har lagts ut direkt på den naturliga markytan, som består av grågul lera.

Figur 9 Plan över schakt 401 och 422 med 1834 års karta som bakgrund. På kartan är gångvägarna och planteringen markerade samt resultaten från markradarundersökningen. Grafik: Arkeologerna.

Ytterligare ett schakt togs upp längre norrut över en av gångvägarna, som både finns med på 1834 års karta och i resultaten från markradarundersökningen. Gångvägen var cirka 2,4 meter bred, vilket motsvarar ungefär 4 alnar (SL407). Den var belagd med ett upp till 0,06 meter tjockt gulgrått grus. Kornstorleken var mellan 2 mm och 20 mm. Gruset har lagts ut direkt på den naturliga markytan, som består av grågul lera.

Figur 10 Gångvägarna i Rosendalsängen var belagda med ett gulgrått grus. Foto: Arkeologerna.

Sammanfattningsvis visar undersökningen i Rosendalsängen att de äldre parklämningarna, som ligger direkt under dagens vegetationsskikt, är mycket välbevarade. Parken har anlagts med utgångspunkt i den naturliga terrängen, som sedan har omformats och odlingsjord har lagts ut i planteringen. Lämningsarna är enskiktade, vilket indikerar att denna del av parken har lagts ut vid ett och samma tillfälle och parkens grundstruktur inte har förändrats nämnvärt över tid.

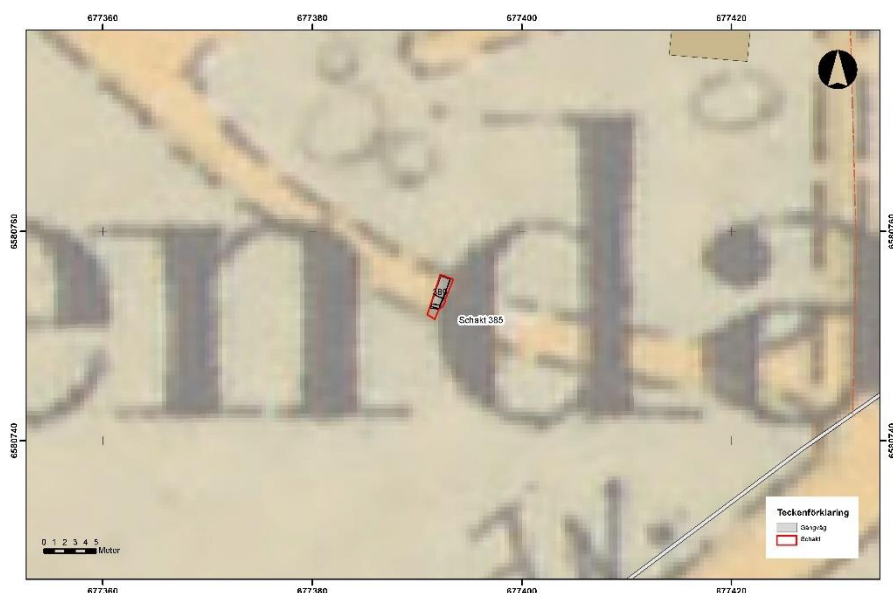
Gångvägarna har belagts med ett likartat material, vilket ytterligare understryker detta. I denna del av parken har de undersökta gångvägarna två olika bredder, som båda bygger på alnmått, cirka 1,8 meter respektive 2,4 meter.

Vid Drottningens paviljong Schakt 385

Ett schakt togs upp i dagens gångväg framför Drottningens paviljong. Denna gångväg finns inte med på de äldre kartorna från 1800-talet utan finns först markerad på en karta från 1917.

Schaktet placerades tvärs över den befintliga gångvägen och under dagens beläggning fanns ett 0,05 meter tjockt lager med rödgrått grus (SL389). Gruset var något kantigt och hade en kornstorlek på mellan 5 och 20 mm. Den äldre gångvägen har varit minst 2 meter bred, mot dagens gräsmatta har den gångvägen grävts bort av ett ledningsschakt. Därför kunde inte gångvägen undersökas i sin fulla bredd.

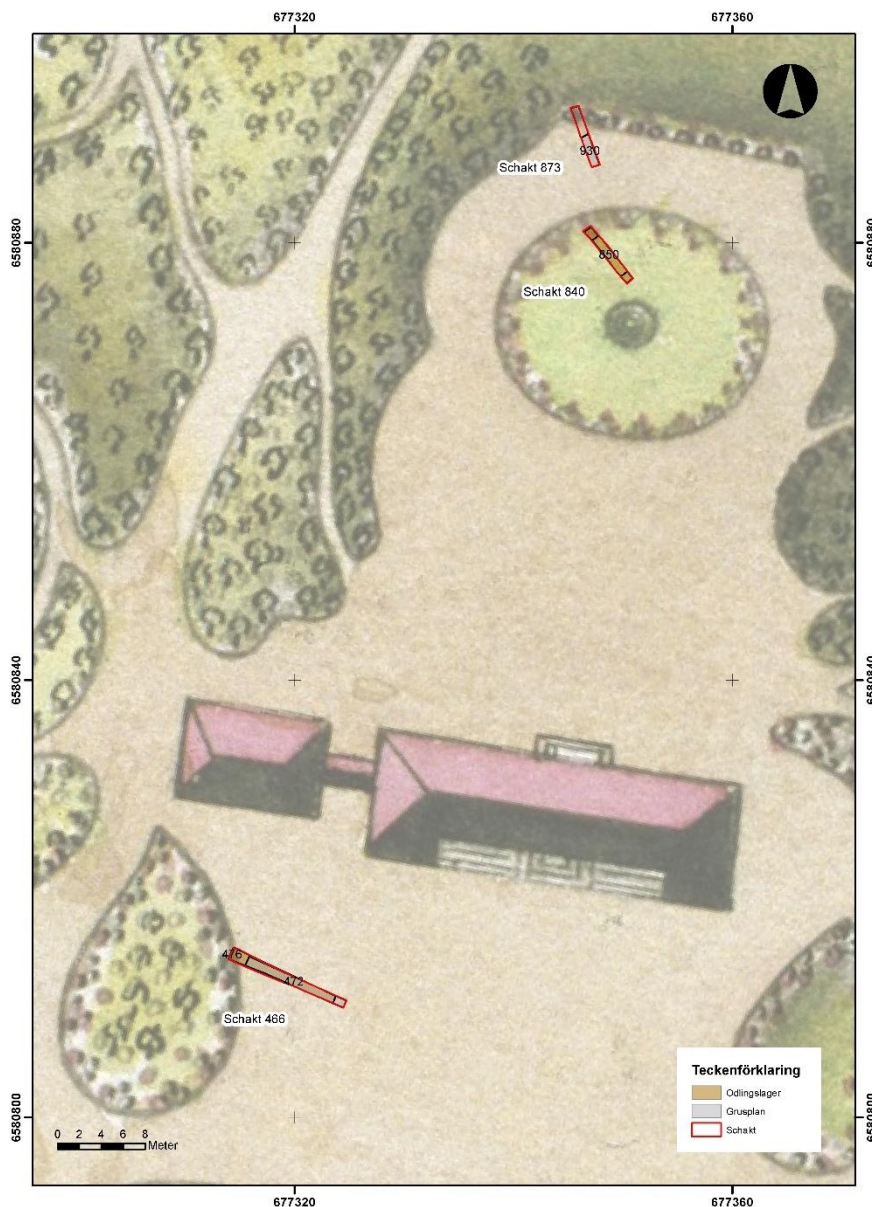
Under beläggningen fanns två bärlager, det övre var gul sand och det undre grått grus (SL395, 454), som tillsammans var upp till 0,20 meter tjockt. Den naturliga markytan under bärlagren var grå silt, som såg ut att vara delvis vattenpåverkad.

Figur 11 Plan över schakt 385 med 1917 års karta som bakgrund. Grafik: Arkeologerna.

Slottskullen och Gårdsplanen Schakt 466, 840, 873

Slottsbyggnaden har uppförts i ett markant höjdläge, där området kring byggnaden har planats ut. Särskilt tydligt är det norr om byggnaden. Området framför slottsbyggnaden är idag belagt med en grusad yta. Norr om byggnaden finns en rund plantering kring den stora porfyrvasan. På den plana ytan kring planteringen finns en grusad gångväg.

Figur 12 Plan över schakten på Slottskullen och Gårdsplanen (466, 840, 873) med 1834 års karta som bakgrund. På kartan de arkeologiska objekten markerats. Grafik: Arkeologerna.

Vid huvudbyggnaden togs tre schakt upp, ett på den södra sidan och två på den norra vid porfyrvasen.

På södra sidan drogs schaktet från dagens grusade yta och västerut i ett parti med gräsmatta. På kartan från 1834 finns här en drygt 200 m², droppformad plantering.

I detta parti fanns fläckvisa rester av en äldre grusplan bevarad under grästorven (SL472), som sträckt sig knappt 9 meter längre västerut än dagens. Den har varit belagd med ett upp till 0,05 meter tjockt lager med ett grått grus som drar mot rött. Gruset var något kantigt med kornstorlek mellan 2 och 5 mm, i gruset fanns enstaka småsten som var upp till 1,5 mm stora.

Figur 13 Ann-Mari Hållans Stenholm och Ulf Andersson tar upp ett schakt i dagens gårdsplan och i den intilliggande gräsytan framför slottsbyggnaden. Undersökningen visade att den äldre gårdsplanen har varit betydligt större än dagens. Foto: Arkeologerna.

Gårdsplanen har lagts ut direkt på ett äldre odlingslager, som var upp till 0,15 meter tjockt (SL476). I lagret fanns stora mängder kasserade föremål och matavfall, bland annat djurben, ostronskal, kritpipor, skärvor av planteringskrukor och fajanskärl. Detta visar att odlingen som föregått gårdsplanen har gödslats med hushållsavfall men även att planteringskrukor har kasserats i jorden. Föremålen kan dateras tillbaka till andra halvan av 1700-talet och på en karta från 1791 finns det odlingskvarter markerade här.

På den plana ytan norr om slottet togs ett schakt upp från porfyrvasen och vidare fram till dagens gångväg (figur omslagsfoto). I hela schaktet fanns ett äldre odlingslager bevarat (SL850). I lagret gjordes fynd av stora mängder kasserade föremål, framför allt planteringskrukor men även kinesiskt porslin, kritpipskaft, buteljglas och djurben. Fynden kan dateras till slutet av 1700-talet och 1800-tal.

Under det äldre odlingslagret fanns ett raseringslager (SL864) med mycket tegel, murbruk och bränt material. Lagret togs endast fram i plan i två mindre partier av schaktet. Lagret tolkas som rivningsmassor från den gamla huvudbyggnaden, som brann ner 1819. Raseringslagret har lämnats kvar och planats ut inför anläggandet av planteringen.

Figur 14 Gårdsplanerna framför och bakom slottsbyggnaden var belagda med ett likartat material, ett finkornigt grus med en rödaktig ton. Foto: Arkeologerna.

Ytterligare ett schakt tog upp i den nordvästra kanten av den avplanade ytan kring porfyrvasen. Under grästorven fanns rester efter en äldre gårdsplan (SL930), som varit belagd med samma typ av gråröda grus som gårdsplanen på slottets framsida. Gruslagret var betydligt tjockare här, upp till 0,10 meter och slutade cirka 2,8 meter från den plana ytans nordvästra kant. Eftersom gruslagret inte fanns i schaktet vid porfyurnan bör det haft en avslutning någonstans under dagens gångväg.

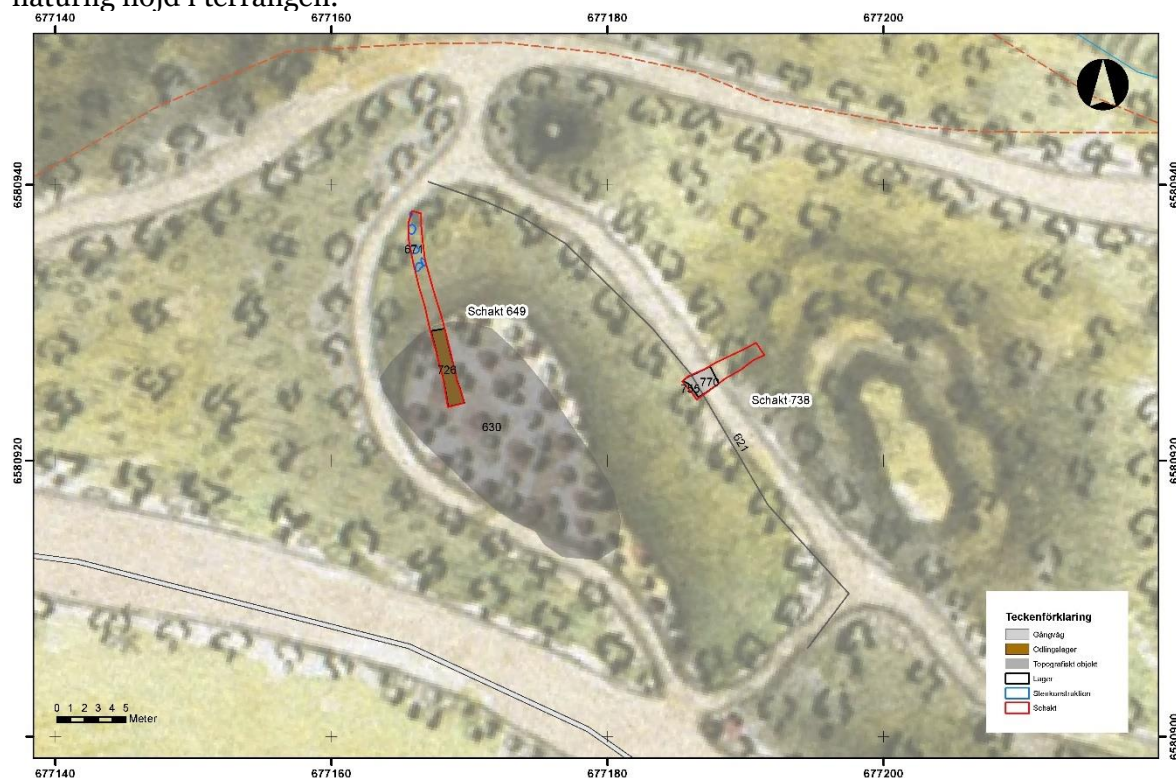
Under och norr om gruslagret fanns ett minst 0,25 meter tjockt lager med gul lera och fläckar av odlingsjord (SL937). Lagret har lagts ut för att plana ut ytan bakom slottet. Mot kanten av den plana ytan hade lagret mer karaktär av äldre odlingslager med fynd av bland annat ett kritpipshuvud (1780-tal), ostronskal, skärvor av kinesiskt porslin, selterkrus och planteringskrukor. Möjligen har den yttre kanten av den plana ytan använts som plantering. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att även här är de äldre parklämningarna välbevarade. Den naturliga terrängen har planats av och byggts upp innan parklämningarna har anlagts. Undersökningen visar att de gruslagda ytorna kring slottsbyggnaden har varit mer omfattande än idag och möjligen har den svagt röda färgen på gruset valts för att harmonisera med färgen på slottets fasad.

Promenadparken

Schakt 649, 738

Promenadparken ligger väster om slottsbyggnaden. Denna del av parken finns med redan på kartan från 1805 (figur 3) och har sedan omformats. Området är idag delvis igenväxt men här finns många äldre träd som exempelvis ekar, tallar, balsampoppel och lärkträd.

Direkt norr om vägen finns en oval, drygt 300 m² stor, plantering markerad på kartan från 1834. Planteringen har, liksom den som undersöktes i Rosendalsängen, anlagts på en naturlig höjd i terrängen.

Figur 15 Plan över schakten i Promenadparken (649 och 738) med 1834 års karta som bakgrund. På kartan de arkeologiska objekten markerats. Grafik: Arkeologerna.

Vid undersökningen drogs ett schakt genom platsen för planteringen, från den högsta punkten och vidare norrut mot vattnet. Undersökningen visar att det även här har lagts ut ett odlingslager (SL726), som var upp till 0,2 meter tjockt. I överytan fanns sentida skräp, exempelvis eternitplattor och kapsyler. En bit ner i lagret fanns skärvor av planteringskrukor, flintgods, en knapp och djurben. Fynden kan dateras till 1800-talet och visar att planteringen har gödslats med hushållsavfall.

Norr om planteringen, i slänten ned mot vattnet, fanns glest lagda större stenar utan synbar ordning (SS671). De två stenarna längst i norr var gjutna/murade med plats för en fyrkantig stolpe som har varit 0,10x0,10 meter stor.

Figur 16 Gångvägen norr om planteringen i Promenadparken lokaliseras direkt intill ett parti med berg i dagen och har sedan fortsatt på höger sida om de två ekarna. På bilden har gångvägens vänstra kant markerats med gula pinnar. Foto: Arkeologerna.

Direkt norr om planteringen har en gångväg markerats på kartan från 1834. I detta område togs ett schakt upp vid den norra kanten av höjdpartiet, på en plan yta som verkar vara utjämnad. Här fanns lämningar efter en gruslagd gångväg. Den har lagts ut i direkt anslutning till ett parti med berg i dagen, som inte är synligt i markytan idag.

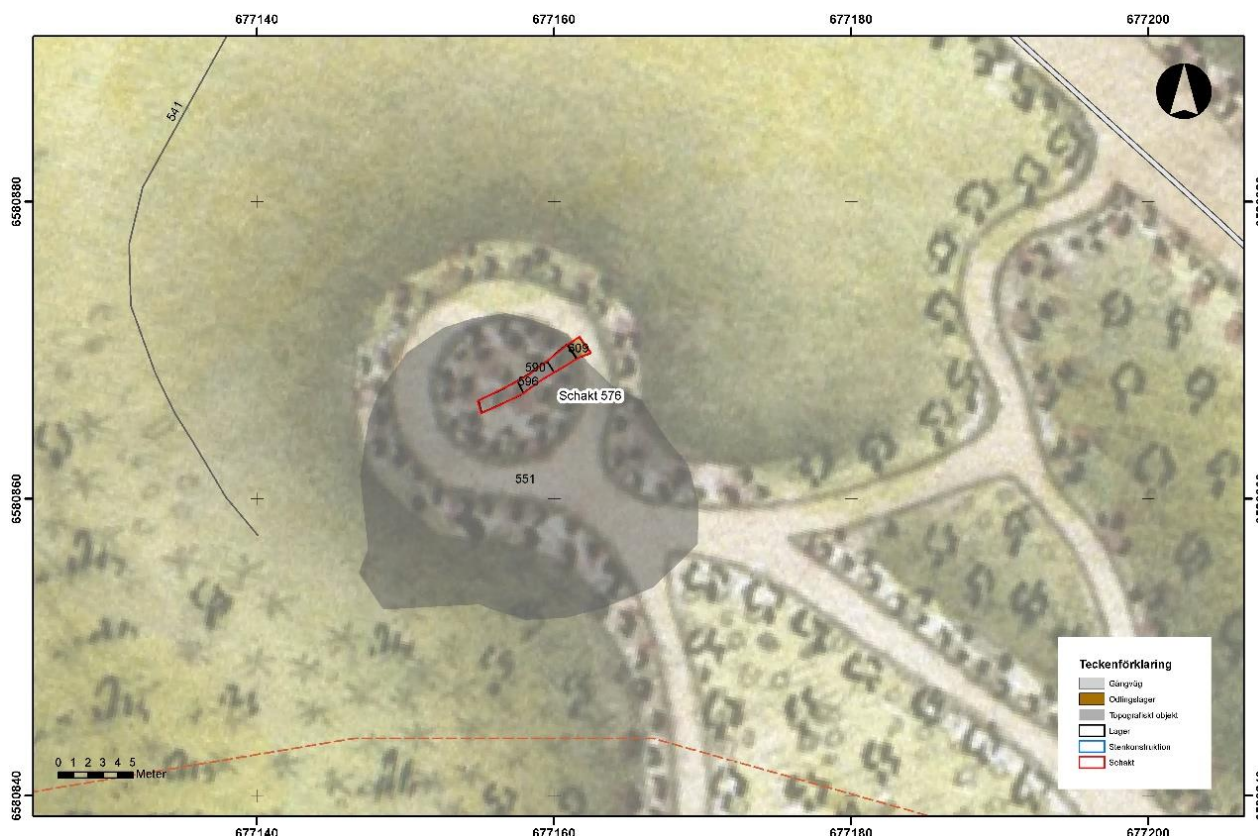
Gångvägen har varit cirka 1,8 meter bred, motsvarande ungefär 3 alnar, och har lagts direkt på den naturliga markytan av gul silt. Gruslagret var upp till 0,04 meter tjockt och en gråröd färg, likande det vid slottet och sittplatsen i Promenadparken. I lagret fanns mycket små skärvor av flintgods och glaskärl.

Rosendalsbacken

Schakt 756

Den historiska parken i Rosendalsbacken finns med på kartan från 1834. I ett högt beläget parti av terrängen, vid en nyanlagd ridväg, finns en sittplats markerad på kartan. Platsen är tämligen igenväxt, med snöbärsbuskar och mindre träd, och är därför svår att uppfatta.

Sittplatsens plana överyta är cirka 20x20 meter stor, alltså betydligt större än de i Rosendalsängen. Mot väster och norr är slänterna branta och i väster finns det sprängsten i markytan. Från sittplatsen och ner mot slottsbyggnaden syns kanten på en gångväg, som mättes in vid undersökningen.

Figur 17 Plan över schaktet i Rosendalsbacken (576) med 1834 års karta som bakgrund. På kartan sittplatsen i dagens terräng och de arkeologiska objekten markerats.

I sittplatsen togs ett schakt upp på den plana ytan och ut mot den nordöstra kanten. Undersökningen visade att den plana ytan har varit belagd med ett lager med gul lera, småsten och fläckar av odlingsjord (SL596), liknande det på sittplatsen i Rosendalsängen. På detta lager har en 0,05 meter tjock, gruslagd gångväg anlagts (SL590). Gångvägen har varit cirka 2,45 meter bred, motsvarande ungefär 4 alnar. Liksom vid slottsbyggnaden har ett grårött grus valts ut, med liknande kornstorlek.

I kanten av sittplatsens plana yta fanns ett 0,95 meter brett äldre odlingslager (SL609). I lagret fanns skärvor av selterkrus, rödgodskärl, en planteringskruka, buteljglas samt en luskam i kopparlegering. Föremålen kan dateras till 1800-talet och troligen har det funnits en plantering i kanten av sittplatsen.

Figur 18 I Rosendalsbacken togs ett schakt upp på den högt belägna sittplatsen. Den plana ytan var belagd med småsten och fläckar av gul lera. På denna yta har sedan en 2,45 meter bred gångväg lagts ut. Utanför gångvägen, i kanten av den plana ytan, har det funnits en plantering. Foto: Arkeologerna.

Sammanfattningsvis visar undersökningen i Promenadparken och Rosendalsbacken att de historiska parklämningarna under mark är mycket välbevarade. Sittplatsen och planteringen är utformade och omformade på ett sätt som liknar anläggningsarbetena i Rosendalsängen. Däremot skiljer sig materialvalet i gångvägarna mot de i Rosendalsängen. Här har istället ett material valts som påminner om det som använts kring slottsbyggnaden.

Fyndmaterial

Fyndmaterialet som samlades in vid undersökningen har registrerats på 49 fyndposter (bilaga 2). De äldsta fynden är två mynt, som kan dateras till 1600-talet. Båda dessa är från Rosendalsängen och kan föras till den period när detta område användes som jaktpark.

Merparten av fynden kan dateras till andra halvan av 1700-talet och framåt i tid. Den allra största fyndkategorin är de handdrejade planteringskrukorna, som fanns i stort sett samtliga schakt. Denna typ av krukor är oglaserade och användes framför allt för att driva upp plantor och sticklingar. De började tillverkas i Sverige på 1600-talet och det var först vid mitten av 1800-talet som de formpressade krukorna började massproduceras (Lindqvist 1981:118f; Currie 1993).

I fyndmaterialet finns även föremål som har följt med hushållsavfallet när det har använts för gödsling i planteringarna. Denna kategori av föremål innehåller skärvor av trasiga glas- och keramikkrärl samt djurben och ostronskal. Keramikmaterialet kan dateras till andra halvan av 1700-talet i tid. Det finns både enklare skärvor av lokalt producerat hushållsgods och importerad keramik från Kina och sannolikt även från Tyskland, de så kallade selterkrusen i stengods som innehöll mineralvatten.

Bland fynden finns föremål som kan dateras både till den Bernadottska parken men även äldre föremål som kan hänföras till de tidigare ägarnas anläggningar.

Figur 19 Fynd från schakt 840 vid Porfyrurnan. I odlingslagret fanns stora mängder skärvor av handdrejade planteringskrukor samt djurben kinesiskt porslin, flintgods och kritpipsskaft. Foto: Arkeologerna.

I fyndmaterialet finns även föremål som tappats, eller kastats av de personer som har arbetat eller vistats i trädgården, exempelvis mynt, knappar och kritpipor. Som redan nämnts är de äldsta mynten från 1600-talet medan de allra yngsta mynten, från andra halvan av 1900-talet, hittades på sittplatsen i Rosendalsbacken. Tillsammans med ett stort antal kapsyler och korkar samt ett fredsmärke i blå emalj visar dessa mynt att denna plats i parken, trots sitt undanskymda läge, har använts fram till idag.

Arkeobotanisk analys

I samband med fältarbetet samlades 14 jordprover för arkeobotanisk analys. Syfte med provtagningen var att se om det finns ett bevarat växtmaterial under mark samt att undersöka hur de fossila odlingsjordarna har jordförbättrats. Jordprover togs även i kanterna av gångvägarna i Rosendalsängen, som är markerade som planteringar på kartan från 1834. Jordproverna har analyserats av Jens Heimdahl och Jonas Bergman, Arkeologerna, SHM (se vidare bilaga 1).

Analysen visar att odlingsjorden i de undersökta planteringarna i Rosendalsängen och Promenadparken, skiljer sig tydligt från omgivande jord. Det är tydligt att de har varit jordförbättrade, gödslade och planterade. Även i planteringen vid porfyrurnan finns spår av riklig gödning. I provet fanns dessutom spår av granris som indikerar att detta använts som täckmaterial i trädgården.

I provet från den äldre odlingsjorden framför slottsbyggnaden identifierades frö från virginiatobak, vilket indikerar en tobaksplantage. Även här har jorden varit kraftigt gödslad. I planteringen i Promenadparken påträffades frö av opievallmo och i planteringen i Rosendalsängen fanns tydliga spår av äkta fläder. I kanten av sittplatsen i Rosendalsbacken identifierades en äldre nivå med odlingsjord arkeologiskt och den arkeobotaniska analysen bekräftar tolkningen. I närheten av sittplatsen har en druvfläder vuxit.

Vidare visar analysen att kanterna på grusgångarna i Rosendalsängens inte har varit omgivna av planteringar. Snarare rör det sig om oslagen ängsvegetation, möjligen med inslag av enstaka planterade lökar eller liknande.

Marken i denna del av parken har tidigare brukats med årder eller plog och det finns goda möjligheter att närmare undersöka när denna odling har ägt rum.

Figur 20 Arkeobotaniker Jens Heimdahl samlar in jordprov från schaktet genom planteringen i Promenadparken. Foto: Arkeologerna.

Sammanfattning

De historiska parklämningar som undersöktes vid den arkeologiska utredningen är överlag mycket välbevarade. Det innebär att det i parken vid Rosendals slott finns en fossil park under mark, under dagens vegetationsskikt. Den arkeobotaniska analysen visar att det även finns ett fossilt växtmaterial bevarat under mark. Lämningsarna från den historiska parken har ett högt dokumentvärde i sig och kan användas både som underlag inför restaureringar och inom forskningen.

Den naturliga terrängen varit utgångspunkt för placering av sittplatser och planteringar, merparten av dem har anlagts på naturliga höjdlägen i terrängen. Genom att lokalisera sittplatser och planteringar kan siktlinjer och visuella samband återskapas.

Den naturliga terrängen har omformats genom att bergspartier har sprängts bort, berg i dagen har täckts över, sittplatser och stora ytor har planats av och byggts upp med sprängsten och lera. I planteringarna har jord förts på och gödslats med både hushållsavfall, trädgårdsavfall och dynga.

Figur 21 Sittplatsen i Rosendalsbacken, som skymtas mellan träden har placerats i ett markant höjdläge. På platsen växer idag ett stort bestånd av snöbärsbuskar. Foto: från norr Arkeologerna.

Parkens gångvägar skapar gränser, rörelsemönster och binder samman byggnader, sittplatser och planteringar (jmf Statens fastighetsverk 2015:23). Genom att lokalisera och undersöka parkens gångvägar görs den historiska miljön tydligare och läsbar. Gångvägarna har varit olika breda, vilket visar i vilka delar man har rört sig med häst och vagn och vilka delar som var avsedda för promenader till fots.

Genom utredningen har vi identifierat två olika bredder på gångvägarna i parken: 1,8 och 2,4 meter. Bredderna bygger på alnar, en aln motsvara ungefär 0,6 meter. På kartan från 1834 finns tre olika bredder på gångvägarna. De undersökta gångvägarna motsvarar de två bredaste på kartan.

De grusmaterial som har använts på gångvägarna skiljer sig åt genom färg och kornstorlek. I Rosendalsängen har gångvägarna belagts med ett gulbrunt grus medan materialet som valts ut till gårdsplanen kring slottet och i Promenadparken har varit ett finare grus, med en rödaktig ton. Möjligen har färgen valts för att harmoniera med slottsbyggnaden. Den senare gångvägen framför Drottningens paviljong har varit belagd med ett kantigt, rött grus.

Det är intressant att notera att det i arkivmaterialet från Rosendal anges att materialet, som hämtades från Tegeludden på Norra Djurgården, var sand (Laine 2016:39). Detta har lett vidare till tolkningen att bland annat gårdsplanen vid slottet har varit belagd med gul sand.

Frågan är dock vad som avsågs med sand i 1700- och 1800-talen skriftliga källor. Det är inte unikt för Rosendal att sand omnämns i källorna. Det förekommer även på andra platser och i andra källor, exempelvis i Peter Lundbergs bok "Trädgårdspraxis" från 1754. Troligen innebar ordet sand i dessa sammanhang ett finkornigt material snarare än ordets betydelse i geologisk mening, som idag innebär en största kornstorlek på två millimeter (Lundberg och Seidler 2018:6). Detta kan vara en förklaring till att ingen av de ytor som vi har undersökt har belagts med vad vi idag kallar sand.

Förslag till vidare insatser

Med utgångspunkt i den arkeologiska utredningen föreslår vi följande kompletteringar inför den kommande restaureringen:

- Rosendalsängen är den parkdel som är mest väl undersökt ur vårt perspektiv, både genom en markradarundersökning, den arkeologiska utredningen och den arkeobotaniska analysen.
Här föreslår vi en kompletterande undersökning i syfte att lokalisera parkens tredje sittplats, ”Paviljongen”, samt en undersökning av någon av de gångvägar som är smalast på kartan från 1834. Dessutom finns det partier i strandkanten med stora stenar, som bör utredas.
- Om parken i Rosendalsängen ska restaureras med gångvägar, sittplatser och planteringar, föreslår vi att de historiska anläggningarna markeras upp i terrängen. Platsen kommer då att kunna upplevas på ett helt annat sätt. Vi föreslår en ”walkshop” på plats där restaureringen kan diskuteras genom en vandring i den historiska parken.
- Även området kring slottsbyggnaden är tämligen väl undersökt ur vår synvinkel. Här skulle dock behövas kompletterande undersökningar vid vaktbostaden och i partierna nedanför slottskullen i norr och öster.
- De övriga parkdelarna är inte lika väl utredda arkeologiskt, alternativt inte alls. Beroende på vilken kunskapsnivå som beställaren vill ha inför restaureringen kan vi föreslå olika insatser när det blir aktuellt. Christian Laine föreslog exempelvis i sin rapport (2016) ett forskningsprojekt kring Promenadparken, vilket skulle bidra väsentlig till kunskapen om denna del av parken.

Avslutningsvis vill vi poängtera att den historiska parken under mark är mycket välbevarad. Lämningarna har ett mycket högt dokument- och forskningsvärde, vilket innebär att framtida markarbeten i parken bör ske med stor försiktighet, så att inte lämningarna efter tidigare generationers anläggningar förstörs.

Karin Lindeblad

Linköping 2019.10.02

Bilaga 1 Arkeobotanisk analys, Jens Heimdahl och Jonas Bergman

Bilaga 2 Fyndtabell

Bilaga 3 Tabell samtliga arkeologiska objekt

Bilagaga 4 Beskrivning av grusmaterial, Jens Heimdahl

Referenser

Currie, C. 1993. Archaeology of the flowerpot in England and Wales, circa 1650-1950. *Garden History Vol 21, No 2*.

Laine, C. 2003. Lustslottet på Djurgården. (red) Laine, C. *Rosendals slott*. Stockholm.

Laine, C. 2016. otryckt dokument. *Rosendal Rediviva. Förslag till återställande och förnyelse av familjen Bernadottes lustpark*. 2016.03.16.

Lindeblad, K. & Nordström, A. 2015. Trädgårdsarkeologi i medeltida och tidigmoderna städer. *Källor till trädgårdsodlingens historia: tre tvärvetenskapliga seminarier 2010 - 2012 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA)*. SLU Alnarp.

Lindqvist, G. 1981. Krukor och fat. *Svenskt krukmakeri under 400 år*. Stockholm.

Nolin, C. 2003. Trädgårdskonst och trädgårdsodling. (red) Laine, C. *Rosendals slott*. Stockholm.

Lundberg, D. & Seidler, J. 2018. *Skötsel av historiska trädgårdar. Grusgångar*. Riksantikvarieämbetet/Hantverkslaboratoriet. Stockholm.

Statens fastighetsverk. 2015. *Parkvård i kulturmiljö. Råd och erfarenheter. 2015.06.01*.

Tollin, C. 2017. *Stockholm, Klara kloster och Kungsladugården. Bebyggelseutvecklingen runt Mälarens utlopp från 900 - omkring 1600 med särskild hänsyn till förhållandena i Nationalstatsparken*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien. Handlingar Historiska serien 33.

Historiska kartor

1696 Karta Edward Bratt, renoverad 1779 av Erland Ström, Lantmäteristyrelsens arkiv A99-1:20

1805 Plan af Stockholm, Carl af Akrel, 1805, Stockholmskällan

1834 Karta över Brunnswiken, J. Oldenburg och S. Kolthoff, 1834, Kungliga hovstaterna

1917 Karta Blockhusudden (med del av södra Djurgården), H. Hellberg, A E. Pålman, 1917-1921, Stockholmskällan

Administrativa uppgifter

SHM dnr: 515-00096-2019

SHM projektnr: 750614133

Intrasisprojekt: A2019:52

Undersökningperiod: 13-22 maj 2019

Projektgrupp: Karin Lindeblad, Ann-Mari Hållans Stenholm, John Hamilton, Magnus Lindberg och Jens Heimdahl

Maskinförare: Ulf Andersson, Daniel Johansson

Undersökt yta: knappt 150 m²

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Dokumentationshandlingar förvaras i Statens historiska museers arkiv i Stockholm

Fyndmaterialet Fnr 1-49 har lämnats till KDF

Linköping 2019.10.04

Karin Lindeblad